



Arma



ARMA



Jaarboek 2021 nummer 51 Annual 2021 Number 51
of the National Military Museum **Nationaal Militair Museum**

INHOUD

Ten geleide	6
MATHIEU WILLEMSSEN Snaphanen in het Staatse leger, 1665-1750	8
HANS BOERSMA 'Dit alles is misgelopen'. De aanval van de mariniers op de Willemsbrug, 13 mei 1940	22
NIEUW IN DE COLLECTIE <ul style="list-style-type: none">• Zeeslag bij Kijkduin. Een sepiatekening door Ludolf Bakhuysen, Graddy Boven• Gasmasker B, 'Varkenssnuitje', Paul van Brakel	42 44
LOUIS PH. SLOOS Van jagersgroen naar legergroen. Achtergronden bij de introductie van lichte troepen en jagers in de tweede helft van de achttiende eeuw	46
PAUL VAN BRAKEL Restitutie uit de Tweede Wereldoorlog. De teruggave van twee Nederlandse kanonnen 8 (cm) Staal door Duitsland	68
NIEUW IN DE COLLECTIE <ul style="list-style-type: none">• Opengewerkt HK 416D geweer. Vervaardiger: Heckler & Koch GmbH, Oberndorf, 2006, Mathieu Willemsen• Een groepsfoto van het 1ste Bataljon Mariniers in Amsterdam, juli 1887, Sjak Draak	88 90
CASPER J. VAN DIJK Het kanon uit de gracht. Een uniek laatmiddeleeuws (1450-1600) stuk geschut uit Culemborg	94
TRISTAN BROOS 'Werkelijk een schoon gezicht'. Sierlijkere veldkleding voor het Indische leger, 1885-1894	110

NIEUW IN DE COLLECTIE

- Een portret van kapitein-commandant, luitenant-kolonel Franz Steiger van het Regiment Zwitserse Gardes, circa 1760, Louis Ph. Sloos 134
- De schietprijzen van Johannes Rijnboutt, Mathieu Willemsen 136

DIRK STARINK

Amerikaanse Super Sabres voor de luchtverdediging van Nederland. 138
De restauratie van de F-100 Super Sabre van het Nationaal Militair Museum Soesterberg

JEROEN PUNT

Wapens in het godshuis. De adellijke traditie om wapentuig bij het graf te hangen, 1500-1795 158

NIEUW IN DE COLLECTIE

- De *M1918 Mk1 US Trench Knife* van Edward Degener, Dirk Staat 172
- Een bijzondere .50 kogel. Aandenken aan een unieke marine operatie, Leon Homburg 174

EDDY DE BEAUMONT

De Maastrichtse wapenfabrikant Edouard de Beaumont (1841-1895) 176

WIM VISÉE

Dornier Do 24K. Een dijk van een vliegboot 196

Summaries 215

Over de auteurs 219

Colofon 222

TEN GELEIDE

Het is altijd weer fijn om te zien hoe makkelijk ons jaarboek, *Arma*, zich vult met artikelen over actuele onderwerpen in relatie tot de musea van de Stichting Koninklijke Defensiemusea (SKD) of thema's gelinkt aan de SKD-collectie. Of beide natuurlijk. Daaruit blijkt wat er allemaal gebeurt en hoe rijk en belangrijk de collectie is die wij voor het nageslacht mogen beheren en bewaren. En dat in de bijzondere tijd die we nu hopelijk grotendeels achter ons kunnen laten.

Over beheren en bewaren, en niet te vergeten actualiteit gesproken: de F-100 Super Sabre, weet u nog? Na de succesvolle crowdfundingactie van het afgelopen jaar – onze eerste keer – om ons bruikleen-exemplaar hiervan te restaureren, volgt hier een artikel over de inzet van dit type gevechtsvliegtuig in Nederland van de hand van een oud-commandant Luchtstrijdkrachten. De restauratie is ondertussen begonnen.

Dit brengt mij op een ander, heel imposant en vermaard vliegtuig of beter gezegd een vliegboot, de Dornier Do 24K. Een dergelijk toestel vormt een van de belangrijkste eyecatchers van het museum en wordt in *Arma* in de spotlights gezet.

Terug naar de actualiteit, de recuperatie van Nederlands geschut uit de Tweede Wereldoorlog door Duitsland aan Nederland met als bestemming het NMM. Over deze vrij bijzondere ontwikkeling worden hier de achtergronden en het verloop geschetst. Deze exercitie zal het behoud van het object ten goede komen.

Iets wat nu speelt is de herinrichting van het Mariniersmuseum te Rotterdam, waar een vernieuwde maquette de inzet van de mariniers in deze stad tijdens de Meidagen van 1940 uitlegt. Het onderzoek hiervoor heeft geresulteerd in een *Arma*-artikel met een genuanceerde kijk op de gebeurtenissen.

Een bijdrage over een laatmiddeleeuws stuk geschut uit Culemborg. Het NMM heeft het bewuste kanon, een unicum, geadopteerd door hiervan een replica te laten maken dat naar de gemeente Culemborg is gegaan. Wij zullen het origineel koesteren. Een ander artikel is de vrucht van het traceren, determineren en verwerven van een grafhelm uit een kerk in het Friese dorpje Schettens. Misschien herinnert u zich de naam nog van de Friese kolonel Schelte van Aysma. Dit object past in de adellijke traditie in de periode 1500-1795 om wapentuig bij het graf van officieren te hangen.

Vier andere auteurs gaan vanuit hun specialisme op interessante en intrigerende onderwerpen in waarnaar zij al langere tijd onderzoek doen en over publiceren. Hierbij weten ze moeiteloos een link te leggen naar de inhoud van onze 'schatkamers'. Uit een bijdrage over snaphanen (vuursteengeweren) in gebruik bij het toenmalige Nederlandse leger in de periode 1665-1750 wordt duidelijk dat wij een veel te rooskleurig beeld hebben van de kwaliteit van dergelijke wapens, vooral gebaseerd op overgeleverde luxe exemplaren.

Minstens zo ontnuchterend is een artikel over Edouard de Beaumont, die niet de uitvinder van het bekende Beaumontgeweer blijkt te zijn, maar alleen de naamgever ervan. Hoe dit precies zit wordt uitgebreid uit de doeken gedaan door een nazaat.

In een artikel over veldkleding voor het Nederlands-Indische leger in de periode 1885-1894 laat de auteur zien wat er allemaal wel niet bij kwam kijken om tot een geschikt uniform te komen en hoe een martialer uniform vervolgens mogelijk bijdroeg aan de toename van het aantal vrijwillige aanmeldingen voor dit leger.

Een andere bijdrage over uniformen behandelt het ontstaan van legergroen. Nu is dit gemeengoed, maar tot de Eerste Wereldoorlog waren bontgekleurde uniformen – zelfs voor gebruik te velde – nog volop 'mode'. Toch, zo blijkt uit dit artikel, werd het groene uniform al midden achttiende eeuw geïntroduceerd, en in Nederland, om precies te zijn, in 1784.

Naast de aanwinsten die in verschillende artikelen worden behandeld, bevat dit nummer weer een selectie van verschillende bijzondere, unieke of opmerkelijk objecten die afzonderlijk worden uitgelicht.

Kortom, *Arma* bevat weer veel munitie!

De auteurs en de redactie dank ik graag hartelijk voor hun inzet en de lezer wens ik veel lees- en kijkplezier toe.

Paul M.L. van Vlijmen,
directeur Nationaal Militair Museum



Presentirt den Schnaphan

*'Presentirt den Schnaphahn' (Presenteer
de snaphaan). Tekening in: E.W. van
Bilderbeek, Ordre und Worter von
Commando [...] (Handschrift; z.p. 1730).
Inv.nr. 00112053.*

MATHIEU WILLEMSEN

Snaphanen in het Staatse leger, 1665-1750

Uit de uitgebreide literatuur over Nederlandse antieke vuurwapens komt het beeld naar voren dat de Nederlandse wapenindustrie luxe topproducten maakte. Maar aangezien met name de civiele wapens bewaard zijn gebleven in verzamelingen, is dat beeld vertekend. In dit artikel staan de minder bekende militaire massaproducten centraal, die van een heel ander niveau waren.

Over Nederlandse militaire vuurwapens uit de periode voor 1800 is maar zeer weinig bekend. Het bekendst zijn de luxueuze zeventiende-eeuwse vuurwapens, zoals de beroemde zogeheten ‘ivoren pistolen’ uit Maas-tricht. Als het gaat om de militaire wapens die massaal aan het Staatse leger zijn verstrekt, die in diverse oorlogen werden gebruikt, is de informatie echter schaars of ontbreekt deze zelfs geheel. De oorzaak van dit gebrek aan informatie is drieledig: de unieke samenstelling van het Staatse leger, de massale export van (gebruikte militaire) vuurwapens in de achttiende eeuw naar onder meer Amerika, Afrika en de koloniën en de tot voor kort slechte toegankelijkheid van archieven over dit onderwerp. Nu het enerzijds makkelijker is om via internet wapens in buitenlandse collecties te traceren en anderzijds archieven meer en meer digitaal doorzoekbaar zijn geworden, is het mogelijk om hier enkele usances rondom het vuursteengeweer in het Staatse leger uit de periode tot circa 1750 toe te lichten die tot voor kort onbekend waren.

De samenstelling van het Staatse leger en de aanschaf van geweren door de regimenten en provincies

Zoals de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een bundeling is van zelfstandige provincies, bestaat het leger van de Republiek, het Staatse leger, uit provinciale regimenten die tezamen het nationale leger, het Staatse leger vormen. Iedere provincie was zelf, afhankelijk van de rijkdom en het aantal inwoners, verantwoordelijk voor de toelevering van een bepaald aantal regimenten: het zogenaamde repartitiestelsel.

Voor wat betreft de bewapening en uitrusting geldt dat de regiment-commandant, een commandant-eigenaar, persoonlijk verantwoordelijk is voor de instandhouding van de omvang en kwaliteit van zijn regiment en de bewapening en uitrusting. Voor de bewapening van zijn regiment ontvangt de commandant een vastgestelde som geld waar hij zelf de wapens voor dient aan te schaffen. De Staten-Generaal bepaalt over het algemeen weinig wat betreft de bewapening. Er is een voorgeschreven ‘staten kaliber’, zodat alle wapens dezelfde munitie verschiepen en sporadisch wordt in een verordening tevens bepaald wat de lengte van het wapen dient te zijn. Verder is er niets vastgelegd over de kwaliteit of het uiterlijk van de vuurwapens.¹ Dit betekent dat elk regiment eigen wapens in beheer heeft en dat de wapens van regiment tot regiment verschillen.

In tijden van mobilisatie en oorlog worden de regimenten vergroot (geaugmenteerd) en in vreedstijd kunnen regimenten worden verkleind of zelfs opgeheven. In het laatste geval mag de commandant zelf bepalen wat hij met de wapens doet, waarbij hij gevolmachtigd is om de wapens in de openbare verkoop te brengen. Daarnaast hebben ook de provincies en de Staten-Generaal eigen wapenmagazijnen, van waaruit de legers kunnen worden bewapend ingeval zij een gebrek aan wapens hebben, bijvoorbeeld omdat de regimenten opeens vergroot dienden te worden in geval van mobilisatie. Naast het Staatse leger is de Verenigde Oost-

¹ Een poging daartoe zou rond 1790 plaatsvinden, zie: W. Dreschler, ‘Het geweer van Paravicini di Capelli dat zijn doel miste’ in: *Arma. Jaarboek Nationaal Militair Museum 50* (2019) 74-93.



Een geweer voor het magazijn van de provincie Utrecht, circa 1730. Privécollectie, Verenigde Staten van Amerika (USA).

indische Compagnie (VOC) de grootste Nederlandse afnemer van wapens. Bij de VOC schafften de vijf afdelingen ('kamers') elk naar eigen behoefte de wapens aan.

De vervaardiging van vuurwapens

Contracten uit de zeventiende en achttiende eeuw laten zien hoe de vervaardiging van vuurwapens in zijn werk gaat en hoe de verhoudingen tussen de diverse ambachtslieden liggen. Qua terminologie worden er twee soorten geweren aangeduid: de term *musket* wordt uitsluitend gebruikt voor geweren met een lontslotontsteking, terwijl het woord *snaphaan* voorbehouden is aan geweren met een vuursteen ontsteking. De Nederlandse wapenproductie is omvangrijk en tot aan het midden van de achttiende eeuw worden grote partijen naar het buitenland geëxporteerd. Dit is opmerkelijk als wordt bedacht dat de grondstoffen voor de vervaardiging van wapens (ijzer en notenhout) van nature helemaal niet in Nederland aanwezig zijn. Deze materialen dienen te worden geïmporteerd. De Nederlandse wapenindustrie in deze periode kan dan ook beter worden gezien als een assemblage-industrie, dan als een industrie waarbij alles vanaf ruwe grondstof tot eindproduct werd vervaardigd.²

Voor het maken van de wapens zijn diverse specialisten nodig, zoals de lademaker die het houtwerk levert, de slotenmaker die de sloten maakt en het vervaardigen van verenstaal beheerst, en de lopenmaker die zich gespecialiseerd heeft in het maken van de lopen. De diverse onderdelen komen vervolgens bij de roermaker 'tot een huwelijk', die het eindproduct maakt. Soms heeft een geweermaker (veelal aangeduid als 'roermaker') een contract met een bepaalde lopensmid, lademaker of slotenmaker om alle producten van hem af te nemen, voor een of meer jaren. Zodoende

² Voor meer informatie over het gildesysteem en de geweermakers (in Utrecht), zie: N. Slokker, *Ruggengraat van de stad, de betekenis van gilden in Utrecht, 1528-1818* (Amsterdam 2010).

³ Een goed voorbeeld is een contract uit 1725 tussen ladenmakers en slotenmakers die gedurende een jaar producten exclusief aan roermakers Anna van Rhijnhoven en Jacob van Solingen leveren. Het Utrechts Archief (HUA), 24-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, Inv. U174a001.

⁴ HUA, 24-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, inv. U173a004.

⁵ Zie het contract uit 1689 tussen Herman Blankenberg en het regiment Kolonel van Essen, waarin gesteld wordt: 'de lopen sullen moeten wesen Essense of Utrechtsche en geensins Luijke'.

HUA, 24-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, Inv. U102a003.

⁶ In diverse bronnen komen we tegen dat de Luikse geweren als inferieur werden beschouwd ten opzichte van in Nederland gemaakte wapens; blijkbaar had men in dit geval ook niet alle vertrouwen in de kwaliteit van de aangeleverde lopen en wilde men ze daarom nogmaals zelf in Utrecht beproeven.

⁷ HUA, 24-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, inv. U167a005 en U167a006.

heeft de roermaker een gegarandeerde aanvoer van onderdelen, en de onderaannemer een zekere afzetmarkt.³

Het gebruikte hout voor de lades van de geweren is notenhout. Deze houtsoort is stevig en wordt nauwelijks beïnvloed door bepaalde weersomstandigheden maar komt van nature niet veel voor in Nederland. Een bron vermeldt waar het notenhout vandaan komt: in juni 1736 verklaart de Utrechtse geweermaker Gerrit Lasonder dat hij 340 'notebomen planken omme daarvan te maken snaphaan en pistolelaaijen' te hebben ontvangen van Conraad Ettlibucher en Jeremias Jäger uit Schafhausen (Zwitserland). Voor elke geweerlade die Lasonder uit het hout weet te zagen betaalt hij 11,5 stuivers. Voor elke pistoollade 6 stuivers. Dit zagen moet binnen 14 dagen plaatsvinden, en gebeurt onder toezicht van de Zwitserse houthandelaren. Gedurende deze periode krijgt Ettlibucher van Lasonder tien stuivers per dag, en Jäger gratis eten en drinken van Lasonder.⁴

IJzer wordt veelal in de vorm van halfproducten geïmporteerd. Zo worden lopen veelal uit Duitsland (omgeving Essen) en Luik gehaald. In diverse contracten wordt expliciet gemeld dat de lopen niet uit Luik mogen komen, maar uit Essen afkomstig dienen te zijn. Kennelijk worden de lopen uit Luik als inferieur bestempeld door de kopers.⁵ Soms wordt in contracten ook bepaald dat deze buitenlandse lopen in Utrecht moeten worden beproefd, wat een extra kwaliteitsgarantie geeft aan de koper. De lopen die tijdens het beproeven ontploffen of anderszins niet functioneren, komen dan voor rekening van de fabrikant. Soms ontstaat er onenigheid tussen de diverse partijen. Zo bestelt Gerard Lasonder in 1734 4000 musketlopen bij de Luikse wapenhandelaar Pierre André Rambotte. De eerste vierhonderd lopen dienen binnen drie à vier weken te arriveren en zijn reeds in Luik beproefd. Lasonder wenst ze echter ook na ontvangst in Utrecht zelf nog van een keur te voorzien.⁶ In het contract staat dat de koper de aanschaf ongedaan kan maken indien de lopen van de eerste partij niet voldoen. De overige 3600 zullen in partijen van vierhonderd à zeshonderd per maand worden geleverd. Drie jaar later weigert Lasonder echter om de rekening aan Rambotte te betalen omdat de lopen niet conform het model zijn. De lopen moeten daarom eerst worden getoond aan de Staten-Generaal (blijkbaar de opdrachtgever voor deze geweren) die deze moet goedkeuren. Pas daarna betaalt Lasonder de volledige rekening.⁷

De kwaliteit van de militaire wapens

Dat de kwaliteit van de afgeleverde geweren niet altijd zeer hoog was, blijkt uit een klacht die in 1702 wordt ingediend door de officieren van het regiment Van Palland. Dit betreft geweren die het voorgaande jaar door Barend Penterman en Johan van Wyck zijn geleverd. Om aan te geven wat er aan de geweren mankeert wordt per compagnie een lijst van geconstateerde mankementen opgesteld. Van de 484 snaphanen die geleverd zijn

⁸ HUA, 24-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, inv. U110a007.

De 760 geweren die in 1736 door Corbau aan het lijfregiment van Oranje Nassau zijn geleverd, zijn op de loop voorzien van de naam van het regiment.
Collectie Cody Firearms Museum, Wyoming (USA).



⁹ RHCL-GM, Notariële archieven, Notaris D. Hupkens, akten d.d. 23-04-1736 en 06-02-1737.

¹⁰ Nationaal Archief, Den Haag, Collectie Radermacher, nummer toegang 1.10.69, inventarisnummer 308.

aan het regiment, zijn er niet minder dan 183(!) die mankementen vertonen. Veel van de gebreken gaan over de houten lades, die soms gespleeten of voorzien van ingelijmde stukken zijn. Bij geweer 22 van de eerste compagnie wordt bijvoorbeeld opgemerkt: 'De kolff is aan de onderste ring van de cordon half doorgespleeten en de laeij is van de S [de zijplaat] tot aan de loop gespleeten en aan de staartschroeff is een stukje in de laeij gelijmt'. Ook de gebruikte schroeven en sloten laten te wensen over. Zo staat bij geweer 18 van de compagnie Blanche: 'en sluijt het slot op de snaphaan niet', en bij geweer 9 van de compagnie Van Lennep 'de 2 schroeven daar het slot meede vast gemaakt worden en houden niet'.⁸ Uiteraard worden de geweermakers via deze notariële klacht gemaand om de wapens te herstellen.

In 1736 is kapitein Petrus Bernardus de Cotshausen van het lijfregiment van Oranje-Nassau niet tevreden over de kwaliteit van de 760 snaphanen die geleverd zijn door de Maastrichtse wapenmaker Godefroid Corbau. Mattis Beckers en Johan Forme, beiden eveneens geweermaker, wordt gevraagd om de wapens te onderzoeken. Ondanks dat de geweren uitvoerig worden bekeken, en de lopen zelfs in water worden ondergedompeld, worden geen mankementen ontdekt.⁹ Gezien deze uitkomst, zal de klacht van de kapitein zijn verworpen.

Als in 1767 800 grenadiersgeweren van de geweerfabriek in Culemborg te Batavia worden afgeleverd door de VOC Zeeland, is de beheerder van de wapenkamer verbijsterd over de erbarmelijke kwaliteit van deze wapens:

wat dat de compagnie tot haar meeste voordeel met sulke snaphaanen moet daar weet ik bij na niet wat dat ik daar van seggen moet [...] en om die tot eenig emplooy voor de Compagnie te gebruiken, dat kan of mag ik niet aanraaden wegens de ongelukken die daardoor mogten komen, want soo men maar geliefd te letten als dat het oude & versleete lopen zijn daarin zommige 6 a 7 stukken ingesondeert en dan ook eenige daar barsten en schuuren in zijn.¹⁰

Aan de hand van deze voorbeelden zien we duidelijk dat de kwaliteit van de militaire wapens niet aansluit bij het beeld dat we hebben van de Ne-

derlandse wapenindustrie, grotendeels gebaseerd op de overgebleven luxe civiele wapens.

Wat contracten ons vertellen

De overgebleven contracten met geweer makers zijn verschillend van karakter. Sommige vermelden alleen dat er wapens moeten worden geleverd met de levertermijn en de kosten, andere zijn uitgebreider en zeggen iets over de vervaardigingswijze en toebehoren. Zo vermeldt een Maas-trichts contract van Godefroid Corbau uit 1740 voor de levering van 200 geweren ten behoeve van het regiment Dragonders van Heijlman dat de staartschroeven zeven gangen moeten hebben en dat de laadgaten geboord moeten worden en niet gestoken. Bij deze geweren dienen ook voor elke compagnie drie schroevendraaiers te worden geleverd evenals drie 'varkensstaarten', waarmee vastzittende kogels uit een loop getrokken kunnen worden.¹¹ Veelal wordt er bij het sluiten van een contract een model getoond dat als voorbeeld moet dienen voor de partij die geleverd gaat worden. Soms wordt het model een op een voor de vervolproductie gekopieerd en worden ook kleine afwijkingen ten opzichte van het model gemaakt, zoals een grotere trekkerbeugel of een zwaardere loop. Bij grote orders wordt ook samengewerkt tussen de diverse geweer makers en soms gaat de samenwerking zover dat men elkaars producten gebruikt. Zo sluiten Barend Penterman en Gerrit Penterman in 1702 een contract met het regiment De Heide voor 480 vuursteengeweren met bajonetten, 'Dat alles na het model van Penterman sal moeten werden gemaakt dogh ten aensien vant copen na het model van Lasonder [...] ider meester moet sijn eijgen naem op de loop slaen'.¹² Doordat de naam van de maker op de lopen staat, valt bij levering altijd na te gaan wie voor welk wapen verantwoordelijk kan worden gesteld ingeval van gebreken. Behalve de naam van de maker, wordt soms ook in het contract vermeld dat de naam van de opdrachtgever op de wapens moet worden gezet, of hoe ze verder moeten worden gemerkt. Opmerkelijk is het contract dat in 1725 door Anna van Rhijnhoven en Jacob van Solingen wordt ondertekend voor de levering van 350 snaphanen met bajonetten voor het regiment Garde Dragonders. Het vermeldt onder meer dat de lopen gevat zijn in roodkoperen banden en gaat uitgebreid in op de wijze van merken:

¹¹ Regionaal Historisch Centrum Limburg, archief Gemeente Maastricht (RHCL-GM), Notariële archieven, Notaris L. Thielen, akte d.d. 22-11-1740.

¹² HUA, 24-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, inv. U127a001.

Een Nederlands dragondersgeweer uit de periode 1747-1751, vervaardigd door Corbau, Maastricht. Collectie Armémuseum, Stockholm.





Detailopname van het grafmonument van W.J. van Ghent, Domkerk, Utrecht.

Foto: auteur.

13 HUA, 24-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, inv. U174a001.

14 Dit gebeurde niet alleen op vuursteenwapens, maar ook op lontslotmusketten, zie RHCL-GM, Notariële archieven, Notaris De Marris, akte d.d. 27-04-1688.

15 Resolutie van de Staten van Holland en West-Friesland, d.d. 10-12-1665, artikel XII: 'Ende naedemael het gebuyck van Musquetten met Lonten, op Zee niet geheel bequaem is, dat derhalven de Soldaten van 't voorsz Regiment sullen werden gewapent met geweer van snaphaenslooten voorzien'.

op de lopen, sloten en bajonetten nummers als voor iedere compagnie een nummer, te weten voor de lijff compagnie nummer een, en soo vervolgens tot numero tien toe. Daarnaast 10 capiteins snaphanen, gemonteerd als de andere, dogh wat beter en fijnder als die voor de gemeene dragonders en getekent op de loopen guardes dragonders en een C en genommert van no.1 tot numero 10. tien gelijke snaphanen voor de luitenants getekent en genummert als die van de capiteinen maar dan met een L in plaats van een C. Negen voor de vaandrigs op de loop getekent met een F, en genummert van no.2 tot no.10 tien voor de wagtmeesters getekent op de loop met een W en genommert van no.1 tot no.10.¹³

We zien in dit contract tevens de verschillen in kwaliteit tussen de geweren van de diverse rangen. Op de geweren (en tevens op karabijnen en pistolen) worden soms de namen van de regimentscommandant en/of de compagniescommandant vermeld.¹⁴ Met behulp van de zogeheten officiersboekjes is het daardoor soms mogelijk om de wapens nader te dateren. De wijze van markeren was niet standaard en blijkt van contract tot contract te verschillen. Veelal wordt er in het contract niets gezegd over het merken van de wapens en zullen ze dus waarschijnlijk blanco zijn gebleven. Bij wapens die bestemd waren voor de opleg in magazijnen werd veelal de naam van de desbetreffende provincie (lees: opdrachtgever) op het wapen vermeld. Deze eigendomsmerken komen op diverse plaatsen voor, zowel op de loop, als op de slotplaat, de zijplaat of kolfplaat.

De overgang van lontslot naar vuursteen

Als de marine op 10 december 1665 de beschikking krijgt over een regiment soldaten (de latere mariniers), wordt dit regiment uitgerust met vuursteengeweren in plaats van lontslotgeweren.¹⁵ Het is daarmee de eerste eenheid in de Nederlandse republiek die reglementair van deze nieuwe generaties wapens wordt voorzien. Voor zover bekend, is er geen exemplaar overgebleven van deze 'mariniersgeweren'. Hoe ze eruitgezien hebben kunnen we mogelijk zien op het grafmonument van luitenant-admiraal W.J. van Ghent (1626-1676) in de Utrechtse Domkerk. Van Ghent was grondlegger van het regiment zeesoldaten en het lijkt dan ook logisch om te veronderstellen dat het op zijn graf afgebeelde vuursteengeweer een wapen van zijn eenheid is.

Een tiental jaren later zouden ook de eerste garderegimenten van het leger hun lontslotgeweren inruilen voor modernere vuursteengeweren.

In 1674 wordt bepaald dat ieder infanterieregiment de beschikking dient te hebben over 20 losse vuursteensloten, die moeten kunnen worden ingebouwd in lontslotgeweren. Waarschijnlijk zijn deze bestemd voor de 20 grenadiers waarover elk regiment vanaf dat moment dient te beschikken. Als we kijken naar de Jaren '80 van de zeventiende eeuw zien we dat ook reguliere infanterieregimenten overstappen naar vuursteengeweren. De regimenten zijn op dat momenten onderverdeeld in grenadiers en musketiers. De moderne vuursteengeweren (snaphanen) komen in handen van de grenadiers, terwijl de musketiers nog steeds worden voorzien van de ouderwetsere lontslotgeweren (musketten). De grenadiers hadden toen nog als belangrijke taak om handgranaten te werpen. Om daarbij hun handen vrij te hebben worden de vuursteengeweren voorzien van kordonbeugels en een draagriem. Iets wat voorheen niet nodig was omdat de lontslotgeweren over de schouder of in de hand werden meege dragen door de schutter. Ook op het eerdergenoemde geweer in de Domkerk zien we geen kordonbeugels of draagriem.

Dat de infanterie de beschikking krijgt over twee soorten wapens, zien we duidelijk terug in de contracten die met geweer makers worden gesloten. Zo lezen we dat major Gibson van het Schotse regiment Douglas in Staatse dienst in 1684 bij geweer maker Cornelis Coster een bestelling plaatst voor 280 musketten, 180 snaphanen, 200 pieken en 23 hellebaarden. Als in 1687 de wapenvoorraden van de provincie Friesland moeten worden aangevuld, gebeurt dit ook met zowel 200 lontslotmusketten als 80 vuursteensnaphanen. Als we verder kijken naar overgebleven contracten, zien we dat deze combinatie van wapens uitsluitend in de Jaren 1680 besteld worden. Vanaf 1690 zien we alleen nog bestellingen voor vuursteengeweren en faseert het lontslotgeweer langzaam uit. Dit betekent echter niet dat lontslotgeweren nu definitief tot het verleden behoren. Ze worden achter de hand gehouden en in 1701 dient elke compagnie over een lontslotmusket te beschikken om de soldaten daarmee geoefend te houden.¹⁶ Nog in 1746(!) zien we dat er lonten aan de troepen dienen te worden verstrekt voor oefeningen in het gebruik van lontslotgeweren. Het is dan ook niet verbazingwekkend om te zien dat in 1762 bij het opruimen van het arsenaal van de Staten-Generaal in Dordrecht lontslotgeweren te koop worden aangeboden. Of er veel interesse was voor deze antieke wapens, valt te betwijfelen.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw worden in diverse landen ook 'hybride' geweren aangetroffen, waarop zowel een lontslot- als een vuursteenmechanisme aanwezig was. In West-Europa was Oostenrijk een van de eerste hiermee. Dit land voerde al in 1666 een dergelijk wapen in, naar idee van de befaamde veldheer Raimondo Montecuccoli (1609-1680). Hij zou zijn wapens gebaseerd hebben op die van de Turken.¹⁷ Ook landen als Saksen en Frankrijk zouden dergelijke geweren in de bewapening nemen. Hoewel altijd werd gedacht dat het Nederlandse leger dergelijke wapens niet in de bewapening had,¹⁸ is recentelijk gebleken dat dit wel degelijk het geval geweest is. Nederlandse contracten voor dergelijke wapens

¹⁶ Order van de stadhouder, dd. 17-05-1701.

¹⁷ M. Thierbach, *Die geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen* Bearb. nach den in den deutschen Sammlungen noch vorhandenen Originalen (Dresden 1886) 81.

¹⁸ Dit wordt ondermeer beweerd in het standaardwerk over Nederlandse vuurwapens: A. Hoff, *Dutch firearms* (London 1978).

Een Nederlands geweer met dubbelslot, circa 1710. Het lontslot wordt bediend door de trekkerbeugel omhoog te bewegen.
Royal Armouries, Leeds.



¹⁹ Het oudste voorbeeld dateert van juli 1686, als het regiment Mackay 500 geweren 'voorsien met goede dubbelde slooten van snaphanen ende lonte' bestelt. Het jongste contract dateert uit maart 1717 als het regiment Van Palland onder meer 120 geweren 'met dubbelde sloten te weeten een musket slot en een snaphaanslot op eene lade' bestelt (beide. Notarieel Archief, gemeente Utrecht).

²⁰ Resolutie van de Staten-Generaal, dd. 17-07-1714, herhaald in de resolutie van 27 juni 1716. In: J. Scheltus (red.), *Receuil van verscheide plaacaaten, ordonnantien, resolutien, instructien en lysten, &c. betreffende de saaken van oorlog, te water en ten lande* (Den Haag z.j.).

²¹ Met dank aan John Verbeek, die mij daarop opmerkzaam maakte. 25 van deze geweren worden genoemd in de generale eis van de VOC in 1692 (Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), 1.04.02-13498).

dateren van tussen 1685 en 1717.¹⁹ Een ordonnantie uit 1714 vermeldt duidelijk hoeveel van deze wapens aan de bewapening worden toegevoegd en waarom: 'dat ten minste tien snaphaanen met dubbelde slooten sullen gehouden worden bij iedere compagnie, om die te kunnen gebruiken in plaats van musquetten, en dat de musquetiers van tyd tot tyd daarmee sullen geoefent worden in de handling van het musquet.'²⁰ Het gaat hier dus om dezelfde reden als waarvoor in 1701 bij elke compagnie een lontslotgeweer aanwezig diende te zijn. Ook bij de VOC waren dergelijke geweren met dubbele sloten in omloop in 1692.²¹ Of en in hoeverre de Nederlandse geweren met de dubbele sloten ook daadwerkelijk als oorlogswapen zijn gebruikt, is vooral nog niet bekend.

Getrokken wapens

Het was al geruime bekend dat wapens met een 'gladde loop' minder nauwkeurig schieten dan wapens met een loop met 'trekken en velden', waardoor de kogel rond zijn as draait als deze wordt afgevuurd en een betere ballistiek heeft. Nadeel van dergelijke wapens is echter dat ze kostbaar zijn om te maken en dat het laden van een getrokken voorlaadgeweer moeizaam is omdat de kogel nauwkeurig in de loop moet passen en met aanzienlijke kracht geladen dient te worden. Vandaar dat deze wapens oorspronkelijk voornamelijk in de jacht worden toegepast. Het duurt geruime tijd voordat getrokken vuurwapens opgeld doen bij de diverse legers.

Bij het Staatse leger worden vanaf eind zeventiende eeuw getrokken wapens ingevoerd. Sergeant-majoor Paul van Rammingen van cavalieregiment Baron van Keppel sluit in 1697 een contract met Gerrit Lasonder en Barend Penterman voor 240 getrokken karabijnen, 102 gladloops karabijnen en 16 (gladloops) officierskarabijnen. Bij iedere getrokken karabijn dient een stalen laadstok, een wisser, een rammer (hamer?) en een kogel-